

: રૂપરેખા :

- 5.0 ઉદ્દેશો
- 5.1 પ્રસ્તાવના
- 5.2 વ્યાખ્યા
- 5.3 લક્ષણો
- 5.4 મહત્વ
- 5.5 સમાપન
- 5.6 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 5.7 સંદર્ભ સાહિત્ય
- 5.8 સ્વાધ્યાય

5.0 ઉદ્દેશો

1. વ્યાખ્યા અને લક્ષણો દ્વારા કૃષિક્ષેત્રનો સૈધ્ધાંતિક પરિચય આપવો
2. અર્થતંત્રમાં કૃષિક્ષેત્રનું મહત્વ

5.1 પ્રસ્તાવના :

માણસ જાતિનો વિકાસનો ઇતિહાસ ખૂબ જ રસપ્રદ છે. ઇતિહાસની દ્રષ્ટિએ પણ ઐતિહાસિક યુગથી લઈને આજે માણસ બીજા ડિજિટલ યુગમાં પહોંચ્યો છે. આ આખી વિકાસની યાત્રામાં જુદા - જુદા સમયે જુદા - જુદા ક્ષેત્રોનું મહત્વ જોવા મળે છે. એમ કહેવાય છે કે અગ્નિની શોધ થયા પછી માણસ ખોરાક રાંધવા લાગ્યો. એ પહેલાના સમયમાં તે કુદરત જે વનસ્પતિ, વૃક્ષો, ફળ-ફૂલ આપે તેનો જ માણસ ખોરાક અને પોષાક માટે ઉપયોગ કરતો હતો. આજે આપણે એમ કહીએ છીએ કે આપણે ડિજિટલ યુગમાં પ્રવેશ કર્યો છે, પરંતુ આમ છતાં પણ વૃક્ષ અને વનસ્પતિથી આપણે દૂર રહી શકતા નથી તે એમ સૂચવે છે કે માણસના અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવામાં અને માણસનો વિકાસ કરવામાં ખેતી આજે પણ અતિ મહત્વ ધરાવે છે.

5.2 વ્યાખ્યા

કૃષિક્ષેત્ર એટલે શું? આવો પ્રશ્ન કરીએ ત્યારે આપણને તેના ઘણા ઉત્તર મળે. કૃષિ એ કુદરત સાથે જોડાયેલ પ્રવૃત્તિ છે જ, પરંતુ વ્યવસાયની રીતે પણ બહુ જ મોટી પ્રવૃત્તિ છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે સમાજ જો ખેતીપ્રધાન હોય તો તેના વિકાસમાં પણ એકંદરે પછાતપણું જોવા મળે. આ કથાનક અલબત્ત સંપૂર્ણ સાચું નથી. ખેતી એટલે કે કૃષિ આર્થિક પ્રવૃત્તિનો એક પ્રકાર છે. જો રૂઢિગત / પરંપરાગત રીતે કહીએ તો સેંકડો વર્ષો સુધી માણસ અનાજ ઉગાડવાની પ્રવૃત્તિ કેવળ પોતાના ઘર અને કુટુંબ માટે કરતો હતો. એટલે કે એક સમયે ખેતી કરવાનો મૂળ હેતુ જીવન ટકાવવા માટેનો જ હતો. તે કાળમાં ખેતી એક આર્થિક પ્રવૃત્તિ છે તેવી સમજ ભાગ્યે જ હતી. પરંતુ વર્તમાનમાં કૃષિ માત્ર જીવનનિર્વાહ પૂરતી મર્યાદિત નથી.

ખેતી એક આર્થિક પ્રવૃત્તિ છે, ખેતી એક કળા પણ છે અને ખેતી એક વિજ્ઞાન પણ છે. ખેતી કળા એ અર્થમાં છે કે ખેડૂત નવી રીતથી કુદરત પાસેથી પ્રાપ્ય સાધનોને યોગ્ય રીતે વાપરીને પ્રવૃત્તિ કરે છે. સામાન્ય રીતે ખેડૂત વર્ગ પોતે જે વિસ્તારમાં છે તેની વિશેષતા, મર્યાદા ધ્યાનમાં લઈ અને ઉપજ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. કૃષિ એ કળા છે કારણ કે તેમાં ખેડૂત પોતાની સૂઝ, સમજ અને દ્રષ્ટિનો ઉપયોગ કરે છે.

ખેતી એક વિજ્ઞાન છે એવું પશ્ચિમના દેશોએ સેંકડો વર્ષો અગાઉ સમજાવેલું છે. જેમ વિજ્ઞાનમાં કાર્ય અને કારણનો સંબંધ છે, તેમ ખેતીમાં પણ જુદા - જુદા સાધનોના ઉપયોગ અને તેના પરિણામ માટે ચોક્કસ પ્રકારની પદ્ધતિઓનો વિકાસ થયો છે. આ પદ્ધતિ કૃષિક્ષેત્રને વિજ્ઞાન બનાવે છે. જેમ જેમ વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ ખેતીના વિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ પણ બદલાવા લાગ્યું.

એક સમયે ખેતી સંપૂર્ણપણે કુદરત આધારિત હતી. એટલે તે સમયે જરૂરિયાત કરતાં વધારે પ્રમાણમાં પુરવઠો મળી રહેતો હતો. અનુભવે સમજાયું કે જરૂરિયાતની સરખામણીમાં જો આપણે ઉત્પાદન નહીં વધારીએ તો અસ્તિત્વ ટકાવવાના પ્રશ્નો ઉભા થશે. આ જ અનુભવને ધ્યાનમાં લઈ ખેડૂતવર્ગે જરૂરિયાત પ્રમાણે ઉત્પાદન વધારવા માટે વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરતો થયો. જેમ જેમ વિકાસ અંગેની સમજ વધતી ગઈ તેમ તેમ વિજ્ઞાનની રીતે ખેતી કરવાનો પ્રારંભ થયો. આજે તો ‘ખેતીનું વિજ્ઞાન’ પણ એક સ્વતંત્ર શાખા છે. ખેતીનું વિજ્ઞાન જળ, જમીન, ખાતર, બિયારણ, દવાઓ, ઉત્પાદનનો સંગ્રહ - તેની વહેંચણી વગેરેમાં વિજ્ઞાનનો પ્રત્યક્ષ દોરી સંચાર જોવા મળે છે. એટલે આજે પણ ખેતીમાં પરંપરાગત કોઠા સૂઝ અને આધુનિક વિજ્ઞાન બંનેનો સમન્વય જોવા મળે છે.

કૃષિ કળા અને વિજ્ઞાન છે, તે ઉપરાંત તે એક આર્થિક પ્રવૃત્તિનો ભાગ છે. સમાજમાં દરેક માણસ પાસે સમાન કૌશલ્ય હોતું નથી અને સમાન દ્રષ્ટિ પણ હોતી નથી. તેથી સામાન્ય રીતે માણસ પોતાનું કૌશલ્ય અને પોતાની દ્રષ્ટિ જાણી, સમજી અને તેના આધારે આર્થિક પ્રવૃત્તિ પસંદ કરે છે. ઈતિહાસમાં જો ડોકિયું કરીએ તો જોવા મળે છે કે ખેતી એ મૂળભૂત આર્થિક પ્રવૃત્તિ હતી. એક કાળે સમાજનો મોટો ભાગ ખેતી આધારિત હતો. ખેતી કેવળ ઘરવપરાશ માટે ન કરતાં વધારે ઉત્પાદન મેળવીને સમાજની જરૂરિયાત માટે આ વધારાની પેદાશ કોઈ નિશ્ચિત મૂલ્ય રૂપે આપવામાં આવે તેવી પદ્ધતિનો વિકાસ થયો. એટલે કે ખેતી એ વેપારનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. આજે આપણે ખેતીના વેપારને આંતરરાષ્ટ્રિય મહત્ત્વ આપ્યું છે અને સમૃદ્ધિનું એક સાધન બનાવ્યું છે.

સામાન્ય રીતે આપણી સમજ એવી છે કે જે કૃત્રિમ રીતે સાધનો બનાવવામાં આવે છે. જે આપણી જરૂરિયાતો સંતોષે છે તેને આપણે ઉદ્યોગ કહીએ. તે દ્રષ્ટિએ ખેતી પણ આજે એક ઉદ્યોગ બનેલ છે. જેમ ભૌતિક ચીજ વસ્તુનું ઉત્પાદન થાય છે અને તેમાં જુદા-જુદા પ્રકારનો કાર્યો માલ સાધન તરીકે વપરાય છે, તેમ ખેતીમાં પણ જુદા-જુદા નિયોજકોનો ઉપયોગ થાય છે અને તેના આધારે તેનું ઉત્પાદન પ્રાપ્ત થાય છે. આપણે ત્યાં એક જૂની કહેવતમાં પણ આ જોવા મળે છે કે “ખેડ, ખાતર ને પાણી અનાજને લાવે તાણી.” એટલે કે જુદા-જુદા નિયોજકોનો પ્રમાણસર ઉપયોગ કરી અન્ન ઉત્પાદનની જે પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવામાં આવે છે તેને આજની ભાષામાં કૃષિ અથવા તો ખેતીના એક વિભાગ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આમ કૃષિક્ષેત્રમાં પ્રકૃતિ અને વિજ્ઞાન બંને અર્થ જોવા મળે છે. કૃષિક્ષેત્ર માણસના જીવનને ટકાવી રાખવામાં અને માણસનો વિકાસ કરવામાં પાયાનું સાધન છે, તો સમયે સમયે માણસની બદલાતી જીવન પ્રણાલિ કૃષિક્ષેત્રને નવું જ આપે છે. આમ કૃષિક્ષેત્ર એ એક એવું ક્ષેત્ર છે કે જેમાં અનેકવિધ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

કૃષિ અર્થશાસ્ત્ર એટલે સામાન્ય અર્થશાસ્ત્રના જે ખ્યાલો કે સિદ્ધાંતો કૃષિક્ષેત્રમાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે તેવું અર્થશાસ્ત્ર. આજે ખેતી વિકાસનું એક મોટું સાધન ગણાય છે એટલું જ એ જટિલ પણ છે. જમીન, જમીનની માલિકી એટલું કાયદાનો વિષય છે. તો જમીનના તત્ત્વો એ રસાયણનો વિષય છે. જળ, સંશાધન, પ્રાપ્યતા, જાળવણીમાં પણ કાયદો અને વિજ્ઞાન બંને સાથે આવે છે, આજે બદલાયેલી જીવનશૈલીમાં કૃષિક્ષેત્ર પણ વ્યાપક રીતે બદલાયેલ છે. જૂના અભિગમમાં જમીનને માતા ગણવામાં આવતી હતી. એટલે કે ધરતીમાતાનો ઉપયોગ વિવેકપૂર્વક કરવાની વાત હતી. વર્તમાનમાં મહત્તમ ઉપયોગથી મહત્તમ ઉત્પાદનનો વિચાર ખેતીમાં જોવા મળે છે. આમ આજે કૃષિક્ષેત્ર એ એક એવી વૈજ્ઞાનિક આર્થિક પ્રવૃત્તિ છે જે સરવાળે માનવ કલ્યાણમાં વધારો લાવે છે.

કૃષિક્ષેત્ર સ્વતંત્ર અને આગવું ક્ષેત્ર છે તેમ તેટલા જ પ્રમાણમાં તે અન્ય ક્ષેત્રો સાથે સંલગ્ન પણ છે કૃષિનો વિચાર આજે અન્ય ક્ષેત્રથી અલગ કરી શકાય તેમ નથી અન્ય ક્ષેત્રોના વિકાસને કૃષિના પાયાના ઘટકો ધ્યાનમાં લેવા પડે તેમ છે.

5.3 લક્ષણો

કૃષિક્ષેત્ર કેટલીક આગવી લાક્ષણિકતાઓ ધરાવે છે. આ એવા લક્ષણો છે જે કોઈકને કોઈક રીતે કૃષિને અન્ય ક્ષેત્રો સાથે અલગ પાડે છે.

(1) જમીન સાથેનું જોડાણ

ખેતી આજે પણ જમીન સાથે જ જોડાયેલ પ્રવૃત્તિ છે. ખેતીના પ્રકારો ગમે તે હોય પણ ખેતી જમીન વગરની પ્રવૃત્તિ નથી. પર્વતના ઢોળાવો ઉપર થતી ખેતી પણ આખરે જમીનનું તત્ત્વ ધરાવે છે. જમીનના બંધારણમાં જે વિવિધતા હોય છે તે પ્રકારે ખેતીની વિવિધતા જોવા મળે છે. આજે પણ જમીનનું કે જમીનનું વિજ્ઞાન ખેતીનું પાયાનું અંગ છે. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના આધારે ટૂંકી જમીનમાં કે નબળી ગણાતી જમીનમાં પણ આજે ખેતી કરવામાં આવે છે તે દર્શાવે છે કે જમીન એ ખેતીનું પાયાનું અંગ છે.

(2) માનવમૂડી

પરંપરાગત રીતે ખેતીમાં માનવમૂડીની માંગ જોવા મળે છે. અલબત્ત વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના આ સમયમાં ખેતીની પધ્ધતિ જ માણસ ઉપરનું અવલંબન ઓછું થતું ગયું છે, પરંતુ નિર્મૂળ થયું નથી. માણસ એટલે કે માનવમૂડી તેનું કૌશલ્ય, તેની સૂઝ તેમજ તેની પ્રાકૃતિક મર્યાદાઓ ખેતી ક્ષેત્રને અસર કરતું એક બહુ જ મોટું પાસું છે. આજે પણ જ્યાં માનવમૂડી વિકસિત છે, ગતિશીલ છે ત્યાં ખેતીના સ્વરૂપ અને ઉત્પાદનમાં મહત્ત્વનો તફાવત જોવા મળે છે. તેથી ઉલટું જ્યાં પરંપરાગત જીવનશૈલી ધરાવતી માનવ મૂડી છે ત્યાં ખેતીની પધ્ધતિ અને પ્રક્રિયામાં તેની મર્યાદા સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે.

(3) કુદરત પર અવલંબન

આદિકાળથી આજ સુધી ખેતીનું કુદરત ઉપરનું અવલંબન એક અથવા બીજા સ્વરૂપે સ્પષ્ટપણે જોવા મળ્યું છે. પાણીની અનિયમિતતા, તાપમાનથી થતા ફેરફારો, વાયુમંડળમાં થતા ફેરફારો આ બધી જ કુદરતી ઘટના છે. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના ઉપયોગના કારણે તેના પ્રભાવની માત્રામાં વધઘટ જોવા મળે છે, પરંતુ ખેતી આજે પણ પ્રકૃતિ સાથે સંપૂર્ણ જોડાણ ધરાવે છે. જ્યાં જ્યાં ખેતીક્ષેત્રનો વિકાસ થતો ગયો છે ત્યાં ત્યાં કુદરતને આધિન પરિવર્તનોએ ખેતીના વિકાસને અવશ્ય અસર કરી છે. કુદરતના ચક્રની વિપરિત અસરોને મર્યાદિત કરવા માટે ખેતીમાં પણ નવપ્રવર્તન થઈ રહ્યાં છે.

(4) અનિશ્ચિતતા અને જોખમ

ખેતી માટે આજે પણ એમ કહેવાય છે કે ખેતી એ કુદરત સાથે જુગાર છે. તેનું મૂળ કારણ એ છે કે અન્ય મેન્યુફેક્ચરિંગની જેમ ખેતીનું ઉત્પાદન સંપૂર્ણપણે વૈજ્ઞાનિક પરિણામ નથી. ખેતીમાં કુદરતી પરિબલોની હાજરીના કારણે અનિશ્ચિતતા મોટા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. માત્ર એક વરસાદના અભાવે, માત્ર આકસ્મિક હીમવર્ષાના કારણે, આકસ્મિક રોગચાળાને કારણે ખેતપેદાશોને વિપરિત અસર થાય તેવું વ્યાપકપણે જોવા મળ્યું છે. આમ થવાને કારણે ઉત્પાદન અંગે બધી જ ધારણાઓ ખોટી પડતી જોવા મળે છે. ખેતી ટેકનોલોજીના અમલથી અનિશ્ચિતતાનો માહોલ હજી દૂર થઈ શક્યો નથી તે હકીકત છે. ખેતીની આર્થિક પ્રવૃત્તિમાં ખેડૂતોએ હંમેશા પાક ઉત્પાદન લેવામાં, તેના ભાવોની પ્રાપ્તિમાં, કૃષિ કાર્યમાં જોખમ ઉઠાવવું પડે છે.

(5) અટપટુ અર્થકારણ

એવું માનવામાં આવે છે કે મેન્યુફેક્ચરિંગમાં જોડાયેલ કે વેપારમાં જોડાયેલ નાગરિકની અપેક્ષાએ ખેતીમાં ખેડૂત હિસાબ દ્રષ્ટિ ઓછી રાખે છે. આ સમજ તથ્ય છે. પરંતુ તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે ખેતીનું અર્થકારણ પ્રમાણમાં અટપટુ છે. ખેતીક્ષેત્રમાં પડતરનો હિસાબ કરવો કઠિન છે. ખેતીમાં આકસ્મિક થતા ફેરફાર ખેડૂતના અંદાજપત્રને બગાડે છે અથવા તો ખેતીના હિસાબી

વિજ્ઞાનને જોખમમાં મૂકે છે. ખેતીની પ્રક્રિયા જટિલ છે અને ઉત્પાદક તરીકે ખેડૂત તેટલો ગતિશીલ નથી. સમાજ પણ ખેડૂતના હિસાબ તત્ત્વજ્ઞાનને શંકાથી જુએ છે. જેના કારણે ખેડૂત માટે ખેતીનો હિસાબ કથરો બને છે. વાસ્તવિકતા એ છે કે ખેતીથી હારેલો થાકેલો વર્ગ આ અટપટા અર્થકારણથી ખેતી છોડતો રહ્યો છે.

(6) ટેકનોલોજી - નવપ્રવર્તન

ઉત્પાદનના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ પ્રભાવી થતો રહ્યો છે. ખેતી પણ તેમાંથી બાકાત નથી. વર્તમાન ક્ષેત્રે જમીન નવસાધ કરવામાં, જળસંસાધનની જાળવણી કરવામાં, ઉત્પાદનની પ્રક્રિયામાં, વિતરણમાં એક યા બીજી રીતે ટેકનોલોજી નવા નવા સ્વરૂપે જોવા મળે છે, જેને કારણે ખેતી અને ખેડૂત બંનેના ફલેવર બદલાતાં રહ્યાં છે, ટેકનોલોજી જો પધ્ધતિસર રીતે અમલમાં આવે અને તેનો મહત્તમ પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ખેતીના મોટા પ્રશ્ન હલ થઈ શકે તેમ છે.

(7) પ્રદુષ્ટિ બેરોજગારી

ખેતીની સમગ્ર પ્રક્રિયામાં સંસ્થાકીય પરિબળો વિશેષ કામ કરે છે. જેના કારણે ખેતીક્ષેત્ર રોજગારીમાં તીવ્ર ચઢાવ-ઉતાર જોવા મળે છે. ખાસ કરીને રોજગારીના વૈકલ્પિક સાધનોના અભાવે ગામડાનો યુવાન ખેતીને જીવાદોરી માટે પકડી રાખે છે પરંતુ તેમ કરવાથી તેની સીમાંત ઉત્પાદન ક્ષમતામાં ફરક પડતો નથી. એટલે કે ખેતી ક્ષેત્રે રોકાયેલ માનવશ્રમનું ઉત્પાદકતા મૂલ્ય નહિવત હોય છે. આમ થવાના કારણે ખેતીક્ષેત્રમાં રોજગારીમાં વ્યાપક અનિયમિતતા જોવા મળે છે. ઉત્પાદન ચક્રની અનિયમિતતા શ્રમની માંગને પણ અસર કરે છે. આ ઉપરાંત કુદરતના થતા ફેરફારો ખેતીની પ્રક્રિયામાં જે ફેરફારો લાવે છે તેના કારણે પણ ખેતીક્ષેત્રે માનવમૂડીની માંગમાં અનિશ્ચિતતા અને અનિયમિતતા જોવા મળે છે.

(8) નાણાં પ્રબંધ

કૃષિક્ષેત્રને ઉદ્યોગ ગણવામાં આવે છે પરંતુ ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે મૂડીની માંગ માટે જે અવધારણાઓ, જે અંદાજો અને જે સતર્કતા જોવા મળે છે તેની સરખામણીમાં કૃષિક્ષેત્રની મૂડીની માંગ માટે મહદ્અંશે વૈજ્ઞાનિકતાનો અભાવ જોવા મળે છે. જેના કારણે કૃષિક્ષેત્રનું નાણાં પ્રબંધ વ્યવહાર જગતમાં ઔદ્યોગિક ક્ષેત્ર જેટલું મહત્વ ધરાવતું નથી. વાસ્તવમાં જેટલા પ્રમાણમાં કૃષિક્ષેત્રે ટેકનોલોજી અને નવપ્રવર્તન આવી રહ્યાં છે તે ધ્યાનમાં લેતાં કૃષિક્ષેત્રની પણ મૂડી ભૂખ વધતી ગઈ છે. પરંતુ કૃષિક્ષેત્રના નાણાં પ્રબંધ માટે વૈજ્ઞાનિક કહી શકાય તેવા અભિગમો ખૂબ ઓછા જોવા મળ્યા છે. જેના કારણે કૃષિક્ષેત્રનો ના તો અસંગઠિત ક્ષેત્રના મૂડી બજાર સાથે વધારે જોવા મળ્યો છે.

(9) બિનવ્યાવસાયિક અભિગમ

વિકાસની પ્રક્રિયા દરમિયાન વિવિધ આર્થિક ક્ષેત્રો પૈકી કૃષિ એક માત્ર ક્ષેત્ર એવું છે કે જેમાં આજે પણ વ્યાવસાયિક અભિગમ બહુ ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. મેન્યુફેક્ચરિંગ અને સેવાક્ષેત્રમાં બહુ પાખી સંચાલન છે જેમ કે ઉત્પાદન, વેચાણ, માનવસંસાધન વગેરે. જેની સરખામણીમાં ખેતીક્ષેત્રમાં આવો કોઈ અભિગમ જોવા મળતો નથી. ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં એકાકી પેઢી પણ તજજ્ઞ સેવાને કામમાં લે છે. જ્યાં કૃષિક્ષેત્રમાં તેનો મોટે ભાગે અભાવ જોવા મળે છે. કૃષિક્ષેત્ર મોટે ભાગે એકમલક્ષી છે, પરંપરાગત છે અને પ્રકૃતિની સાથે વધુ નાતો ધરાવે છે. જેના કારણે કૃષિક્ષેત્રમાં ઉત્પાદન, વેચાણ વર્ગીકરણ વગેરે બધી જ પ્રક્રિયાઓ લગભગ એકહથ્થુ જોવા મળે છે.

(10) ભાવોમાં અસ્થિરતા

કૃષિક્ષેત્રે ઉત્પાદિત થતી વસ્તુની માંગ મહદ્અંશે લોકોની પ્રાથમિક જીવન જરૂરિયાતો સાથે સંકળાયેલી છે. જેમ કે ધાન્યો, કઠોળ, શાકભાજી વગેરે. લોકો દ્વારા આવી વસ્તુની માંગ સ્થિર

સ્વરૂપની હોય છે. જ્યારે ખેત ઉત્પાદનનો પુરવઠો સ્થિર રહેતો નથી. એ માટેનું કારણ એ છે કે જો કુદરતી પરિબળો કૃષિ તરફેણમાં રહે તો ઉત્પાદન વધુ થાય છે. તેથી પુરવઠો ઊંચો રહેતાં ભાવોનીચા રહે છે. તેથી ઉલટુ જો કુદરતી પરિબળો વિરૂધ્ધ ભાવો ઊંચા રહે છે. આમ ખેતીક્ષેત્રે ઉત્પાદિત થતી વસ્તુના ભાવોમાં અસ્થિરતા જોવા મળે છે.

કૃષિક્ષેત્રના લક્ષણો તપાસતાં એવું સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે કે તે અર્થતંત્રના અન્ય ક્ષેત્રો કરતાં અલગ પડે છે. ખાસ કરીને કુદરતી બાબતોથી વિશેષ પ્રભાવિત છે. આ ઉપરાંત કૃષિક્ષેત્રમાં અનિશ્ચિતતા, અસ્થિરતા, શિક્ષણ - તાલીમ, કાર્યક્ષમતા પણ નકારાત્મકતા જણાય છે. ઉદ્યોગક્ષેત્રે અને સેવાક્ષેત્ર જેટલું નિશ્ચિત પણ અહીં જોવા નથી મળતું. આમ છતાં વિશ્વના મોટાભાગના દેશોમાં તેની ભૂમિકા ખૂબ મહત્વની છે. ખાસ કરીને વિકસતા અને અલ્પવિકસિત અર્થતંત્રોમાં કૃષિક્ષેત્ર મોટા ભાગની વસ્તીને રોજગારી આપે છે.

5.4 મહત્ત્વ

સમાજમાં પ્રત્યેક ક્ષેત્ર આગવી લાક્ષણિકતાઓ ધરાવે છે તેમ કૃષિક્ષેત્ર પણ ભિન્ન ભિન્ન ઘટકતત્ત્વોના સંદર્ભમાં મોટું મહત્ત્વ ધરાવે છે. સામાન્ય રીતે કોઈપણ ક્ષેત્રના મહત્ત્વ દેશના સંદર્ભમાં ઉત્પાદન, આવક, રોજગારી અને વિકાસના સંદર્ભમાં જોવામાં આવે છે. કૃષિક્ષેત્રનું મહત્ત્વ પણ દેશનું કુલ ઉત્પાદન, દેશની કુલ આવક, દેશમાં કુલ રોજગારી, નિકાસ અને બજારના સંદર્ભમાં મહત્ત્વ વધી જાય છે.

(1) રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદનમાં કૃષિક્ષેત્ર

કોઈપણ દેશમાં જે ભૌતિક ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓ ઉત્પાદન થાય છે, તેમાં કૃષિક્ષેત્રનો હિસ્સો સાપેક્ષ મહત્ત્વ ધરાવે છે. વિકાસની વર્તમાન તરેહને જોતાં મોટાભાગના વિકસિત દેશોમાં દેશના કુલ ઉત્પાદનમાં ખેતપેદાશ કે તેને આનુસાંગિક પેદાશોનો હિસ્સો પ્રમાણમાં ઓછો જોવા મળ્યો છે. જ્યારે વિકાસ પામતા અર્થતંત્રમાં કે અલ્પવિકસિત દેશોમાં વિકસિત દેશોની તુલનાએ ખેતપેદાશોનું પલ્લુ ભારી હોય છે. અલબત્ત વિકાસની બદલાતી તરેહના ભાગરૂપે આ તત્ત્વ લગભગ બધા દેશોમાં જોવા મળે છે પણ કૃષિક્ષેત્રમો પ્રભાવ અલ્પવિકસિત દેશોમાં વધારે હોય છે.

ભારત જેવાં દેશમાં ભૌતિક ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓ તુલનાએ કૃષિક્ષેત્રનો હિસ્સો સમય શ્રેણી પ્રમાણે અને તુલનાત્મક રીતે ઘટતો રહ્યો છે. પણ ઘટાડાનું તે પ્રમાણ ઓછું છે.

(2) બજાર :

મોટેભાગે જીવનશૈલીની તરેહ ખેતપેદાશોનું બજાર મહત્ત્વ નક્કી કરે છે. આજે પણ યુરોપ અને અમેરિકાની તુલનામાં એશિયા દેશોની જીવનશૈલી પરંપરાગત છે. શાકાહારી વસ્તી જ્યાં વિશેષ પ્રમાણમાં છે ત્યાં ખેતપેદાશોની માંગનું પલ્લું વધુ ભારી હોય છે. આવા દેશોમાં ખેતપેદાશ અને તેને આનુષાંગિક પેદાશો માટે ને માંગ વધારે હોય છે. ભારત દુનિયાનો એક એવો દેશ છે કે જે કુલ જનસંખ્યામાં દુનિયાનો વધુ વસ્તી ધરાવતો બીજા નંબરનો દેશ છે. તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ ભારત જેવાં શાકાહારી દેશમાં ખેતપેદાશની માંગ અવશ્ય અસરકારક હોય છે. જીવનશૈલીમાં આવતા ફેરફારોથી ખેતપેદાશોની માંગ સ્વરૂપ બદલાય છે પણ મૂળ માંગ યથાવત રહે છે. તેથી એકંદરે ખેતપેદાશોની માંગ વધારે પ્રમાણમાં હોય છે. દા.ત. આજે પરંપરાગત ખોરાકના બદલે પીઝા, બરગર, અન્ય નવા સ્વરૂપની માંગ વધી છે. તેથી ખેતપેદાશોની માંગનું સ્વરૂપ બદલાય છે પરંતુ માંગ ઘટી નથી. ખેતપેદાશનું બજાર સતત જોવા મળે છે, જે આર્થિક રીતે વળતરદાયી બને છે. પશ્ચિમના દેશો ખેતપેદાશોની માંગનું પલ્લુ ભારત જેટલું ભારે નથી.

(3) આવક

રાષ્ટ્રની કાચી ગૃહ પેદાશ મુખ્યત્વે કરીને ત્રણ જુદા-જુદા ક્ષેત્રોની કામગીરીનું પરિણામ છે;

પ્રાથમિક ક્ષેત્ર, દ્વિતીય ક્ષેત્ર અને સેવાક્ષેત્ર. કાચાગૃહપેદાશમાં આ ત્રણેય ક્ષેત્રની પેદાશોનું નાણાં મૂલ્યમાં રૂપાંતર કરી અને દેશની કુલ કાચી ગૃહપેદાશ નક્કી કરવામાં આવે છે. વર્તમાનમાં કાચી ગૃહપેદાશમાં ખેતીક્ષેત્રનું મહત્ત્વ ઘટતું જાય છે. ભારતનો અનુભવ ધ્યાનમાં લઈએ તો ભારતમાં પ્રારંભિક તબક્કે રાષ્ટ્રની કાચીગૃહપેદાશમાં કૃષિક્ષેત્ર (પ્રાથમિક ક્ષેત્ર) નો હિસ્સો 55 ટકા હતો જ્યારે સેવાક્ષેત્રનો હિસ્સો સૌથી ઓછો હતો. સમયાંતરે તે ચિત્ર બદલાઈને ઉલટું થયું છે. એટલે કે સેવાક્ષેત્રનું પલ્લુ કાચીગૃહપેદાશમાં સૌથી વધુ છે. જ્યારે પ્રાથમિકક્ષેત્ર સૌથી ઓછું છે.

કૃષિક્ષેત્રનું ક્ષેત્રીય વિભાજન કરવામાં આવે તો મુખ્યત્ત્વે ત્રણ વિભાગ પડે છે. ખેત ઉત્પાદન, પશુપાલન અને મત્સ્ય ઉદ્યોગ. આ આંતરક્ષેત્રીય પ્રવાહો પણ બદલાતા જોવા મળ્યા છે.

(4) નિકાસ

કોઈપણ દેશના કુલ વેપારમાં ઘર આંગણાનો વેપાર અને બહારના દેશો સાથેનો વેપાર, બંનેનું મહત્ત્વ હોય છે. વિદેશ વેપારનું મહત્ત્વ હૂંડિયામણની કમાણીના સંદર્ભમાં વધારે જોવા મળે છે. સામાન્ય રીતે જે દેશના વિદેશ વેપારમાં પ્રાથમિકક્ષેત્રનું પ્રમાણ વધુ હોય તે દેશને અન્ય વિકાસોની સરખામણીમાં હૂંડિયામણની કમાણી ઓછી થાય છે, કારણ કે સામાન્ય રીતે ખેતપેદાશના ભાવો ઔદ્યોગિક પેદાશોના ભાવોની સરખામણીમાં ઓછા હોય છે. જો પ્રાથમિકક્ષેત્રની પેદાશો પ્રમાણિત હોય છે. જો પ્રાથમિકક્ષેત્રની પેદાશો પ્રમાણિત હોય, આંતરરાષ્ટ્રિય ગુણવત્તા ધોરણો મુજબની હોય તો તેના બજારભાવ આંતરરાષ્ટ્રિય બજારમાં વધારે જોવા મળતા હોય છે. એટલે કે દેશના કુલ નિકાસ વેપારમાં ખેતપેદાશોની નિકાસનું પ્રમાણ હૂંડિયામણ સંદર્ભ ઓછું વળતરદાયી હોય છે. તેથી ઉલટું જો કોઈ એક દેશમાં ખેતપેદાશોની આયાતનું પ્રમાણ વધુ હોય અને તેની સરખામણીમાં ઔદ્યોગિક ચીજવસ્તુની નિકાસનું પ્રમાણ હોય તો ખેતપેદાશોને આયાત કરનાર દેશને હૂંડિયામણનો જે ખર્ચ કરવો પડે તેની સરખામણીમાં નિકાસ થકી હૂંડિયામણની કમાણી વધારે હોય છે. આમ કુલ વેપારમાં, નિકાસ વેપારનું પ્રમાણ અને તેનું સ્વરૂપ હૂંડિયામણના સંદર્ભમાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

(5) રોજગારી

કોઈપણ દેશમાં રોજગારીની ઈચ્છા ધરાવતા યુવાનોને દેશના ક્યા ક્ષેત્રમાંથી ક્યા સ્વરૂપે રોજગારી મળે છે? તે તપાસ મહત્ત્વનો મુદ્દો બને છે. સામાન્ય રીતે ખેતીક્ષેત્રમાં એક વર્ગ સાહસિકનો હોય છે. જ્યારે બીજો વર્ગ શ્રમિકોનો હોય છે. મોટા ભાગે સાહસિકો કે જેને આપણે ખેડૂત કહીએ છીએ. તેનું પ્રમાણ સાપેક્ષ રીતે ઘટતું જાય છે. જ્યારે ખેતીક્ષેત્રે રોકાયેલા પ્રમાણ કાં તો જળવાય રહે છે કાં તો વધતું રહે છે. એશિયાઈ દેશો ખાસ કરીને ભારત જેવાં દેશમાં ખેતીક્ષેત્રે રોજગાર ક્ષમતા ઘટતી ગઈ છે. ખેતીક્ષેત્ર કાયમી રોજગારીનું ક્ષેત્ર નથી. ખેતીક્ષેત્રે શ્રમિકોને મળતા વળતરના દૂર મેન્યુફેક્ચરિંગ ક્ષેત્રે સરખામણીમાં ઘણા મર્યાદિત હોય છે. ખેતીક્ષેત્રે પ્રમાણમાં અકુશળ શ્રમિકોને વધારે પ્રમાણમાં રોજગારી આપે છે. પરૂષ અને મહિલા એમ બે વર્ગ કરવામાં આવે તો કૃષિક્ષેત્રે પણ પુરૂષોની સરખામણીમાં મહિલાઓને ચૂકવવામાં આવતા વેતન વચ્ચે ખાસ્સો તફાવત હોય છે. વિકાસની પ્રક્રિયામાં જેમ જેમ ક્ષેત્રીય રૂપાંતર થાય છે તેમ તેમ ખેતીક્ષેત્રે સાપેક્ષ રીતે મજૂરી ઘટતા જાય છે. રોજગારીના સંદર્ભમાં પણ વિકસિત રાષ્ટ્રોની સરખામણીમાં અલ્પવિકસિત રાષ્ટ્રોમાં ખેતીક્ષેત્રે મજૂરોનો પુરવઠો જ્યાં ઓછો છે ત્યાં તેના વેતનદરો પ્રમાણમાં ઊંચા હોય છે. પરંતુ વિકાસશીલ દેશોમાં વિકસિત રાષ્ટ્રોની સરખામણીમાં કૃષિક્ષેત્રે ટેકનોલોજીનો વપરાશ ઓછો હોવાથી તે દેશોમાં ખેતીક્ષેત્રે મજૂરોની માંગ વિશેષ રહે છે. જ્યારે જ્યારે ખેતમજૂરોની માંગ વધુ હોય છે ત્યારે તેના વેતનદરો પ્રમાણમાં ઊંચા જાય છે.

(6) ઔદ્યોગિક કરણને પૂરક

વિકસિત રાષ્ટ્રોની વિકાસયાત્રાને જો તપાસવામાં આવે તો તેમાં ઔદ્યોગિક પેદાશો ચાવીરૂપ મહત્ત્વ ધરાવે છે. આ ચાવીરૂપ મહત્ત્વ ધરાવતી ઔદ્યોગિક પેદાશોમાં કેટલીક પેદાશો ખેતીક્ષેત્ર આધારિત છે. એટલે કે એવા ઉદ્યોગો કે જેને કાચાં માલ ખેતીક્ષેત્રમાંથી મળી રહે છે. એટલે કે એવા ઉદ્યોગો કે જેમાં કાચામાલ તરીકે ખેતપેદાશોનો ઉપયોગ થાય છે, ત્યાં ખેતીનું મહત્ત્વ વિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે. દા.ત. જ્યાં ખાંડ ઉદ્યોગ વિકાસ પામ્યો છે ત્યાં શેરડીની માંગ નિર્ણાયક પરિબલ બને છે. જો શેરડીનો પુરવઠો પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ય હોય તો ખાંડની મિલોને કાયમી કામ મળી રહે છે. તેવી જ રીતે જ્યાં ટેક્સટાઈલ ઉદ્યોગનો વિકાસ વિશેષ પ્રભાવિત છે ત્યાં કપાસ મહત્ત્વનો મુદ્દો બને છે. છેલ્લા 20-30 વરસના ગાળામાં ફૂડ પ્રોસેસિંગ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ ઝડપથી આકાર પામેલ છે. આ સંજોગોમાં તે વિસ્તારોમાં પણ ખેતપેદાશોની પ્રાપ્યતા મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. તેલિબીયાનું ઉત્પાદન તેલ ઉદ્યોગની વિશેષ ફાયદાકારક બને છે.

(7) ખોરાક

જીવન અને ખોરાક એકબીજાના પૂરક છે. માનવજીવનના પ્રાથમિક જરૂરિયાતોમાં ખોરાક સૌથી અગ્રસ્થાને છે. વિશ્વની મોટાભાગની માનવવસ્તીને ખોરાક પૂરો પાડવાનું કામ કૃષિક્ષેત્ર કરે છે. વિશ્વવસ્તીના કુલ ખોરાકમાં ટકા જેટલો ખોરાક શાકાહારી છે. કૃષિક્ષેત્ર ધાન્યો, કઠોળ, શાકભાજી, મસાલા, ખાંડ-ગોળ, દૂધ વગેરે ખોરાક માટે પૂરું પાડે છે. આમ માનવ સમાજને ખોરાક પૂરો પાડવાની દ્રષ્ટિએ કૃષિક્ષેત્ર મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

(8) કાચોમાલ

દેશના અર્થતંત્રમાં કૃષિ આધારિત ઉદ્યોગોનું ખાસ મહત્ત્વ હોય છે. વિકાસના પ્રાથમિક તબક્કામાં આવે તે ઉદ્યોગોનું મહત્ત્વ સવિશેષ હોય છે. આ ઉદ્યોગોના વિકાસ બાદ અન્ય ઔદ્યોગિક વિકાસ શક્ય બનતો હોય છે. કૃષિક્ષેત્ર પૂરતા પ્રમાણમાં આવા ઉદ્યોગોને કાચો માલ પૂરો પાડી પોતાની મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવી શકે છે. કૃષિક્ષેત્રે કાપડ ઉદ્યોગ માટે કપાસ, તેલ ઉદ્યોગ માટે મગફળી કપાસિયા, એરંડા, તલ, સરસવ, સોયાબિન વગેરે, ખાંડ-ગોળ ઉદ્યોગ માટે શેરડી, મસાલા ઉદ્યોગ માટે જીરું, ધાણા, વરિયાળી વગેરે, ડેરી ઉદ્યોગ માટે દૂધ કાચા માલ તરીકે પૂરું પાડી મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

(9) પરિવહન વિકાસ

કૃષિક્ષેત્રે જે ઉત્પાદન થાય છે તેનું વજન તથા જથ્થાના સંદર્ભે વિશાળ સ્વરૂપ રહેલું છે. કૃષિક્ષેત્રે ઉત્પાદન ખેડૂતના ખેતરમાંથી વેચાણના સ્થળ, વેચાણના સ્થળથી કાચામાલ તરીકે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે તે ઉદ્યોગ એકમ, મિલ કે અન્ય સ્થળ સુધી સ્થળાંતરિત કરવાનું થાય છે. આ પ્રક્રિયામાં રસ્તા પરના ટ્રક તથા અન્ય વાહનો, રેલ્વે, જહાજ, વિમાની સેવા વગેરેનો બહોળા પ્રમાણમાં ઉપયોગ થાય છે. આમ કૃષિ ઉત્પાદનને અન્ય સ્થળે સ્થળાંતરિત કરવાની પ્રક્રિયા દેશના પરિવહન ઉદ્યોગને વિકાસ તરફ દોરી જાય છે.

(10) સમગ્ર આર્થિક વિકાસ

કૃષિક્ષેત્ર દેશના સમગ્ર આર્થિક વિકાસમાં પોતાની મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવી શકે છે. કૃષિક્ષેત્રના વિકાસ દ્વારા જીવનજરૂરિયાત માટે ખોરાકના સંદર્ભમાં પૂરતું ઉત્પાદન કર્યા બાદ ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે જરૂરી કાચામાલ સ્વરૂપનું ઉત્પાદન કરવામાં આવે છે. ઉદ્યોગોને પૂરતા પ્રમાણમાં કાચો માલ પ્રાપ્ત થતાં તેનો ક્રમશઃ વિકાસ થાય છે. કૃષિવિકાસ અને ઔદ્યોગિક વિકાસના પરિણામ સ્વરૂપ સેવાક્ષેત્રે માંગ વધે છે. જેમ કે ઊર્જા બેકિંગ, સંદેશાવ્યવહાર, વાહનવ્યવહાર, શિક્ષણ - આરોગ્યની માંગ વધતાં તેનો વિકાસ થાય છે. આમ કૃષિક્ષેત્રનો વિકાસ દેશના સમગ્ર આર્થિક વિકાસ માટે પોતાની મહત્ત્વની ભૂમિકા ઉભી કરે છે.

આમ, કૃષિક્ષેત્ર અર્થતંત્રમાં ખૂબ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. વિકાસના પ્રાથમિક તબક્કામાં તેની ભૂમિકા પાયાની બની રહે છે. ત્યારબાદ ઔદ્યોગિક વિકાસ અને સેવાક્ષેત્રના વિકાસમાં પણ ક્રમશઃ કાર્યોમાલ પૂરો પાડવાની દ્રષ્ટિએ તેનું કાર્ય મહત્વનું બની રહે છે.

5.5 સમાપન

ખેતીક્ષેત્રની અન્યક્ષેત્રોની સાથે તપાસવામાં આવે તો બે બાબતો ઊંડીને આંખે વળગીને આવે છે. એક એ હકીકત છે કે સમાજમાં એક સમયે એમ કહેવાતું હતું કે ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર અને કનિષ્ઠ નોકરી. એટલે કે જો માણસ ખેતીક્ષેત્રે પ્રવૃત્ત હોય તો ઉત્તમ સ્થિતિમાં છે અને ચીલાચાલુ નોકરિયાત હોય તો તે તદ્દનનીચેની સ્થિતિમાં છે. જેમ જેમ વિકાસની પ્રક્રિયા આગળ વધતી ગઈ તેમ તેમ ખેતી અને નોકરીમાં ઉલટુ ચિત્ર જોવા મળ્યું એટલે કે ઉત્તમ નોકરી અને કનિષ્ઠ ખેતી ગણવા લાગી.

બીજું એમ કહેવામાં આવે છે કે ભારત ખેતી પ્રધાન દેશ છે અને દુનિયાના જે દેશો ખેતી પ્રધાન દેશો છે તેમાંના મોટાભાગના દેશો પછાત જોવા મળ્યા છે. વાસ્તવમાં ભારત જેવાં દેશમાં પછાતપણાનું એક કારણ ખેતી નથી પરંતુ પછાત ખેતી છે. એટલે કે ભારત જેવાં ખેતી પ્રધાન દેશમાં ટેકનોલોજીના અભાવે ખેતીક્ષેત્રનો આપણે પૂરતો ફાયદો ઉઠાવી શક્યા નથી. આમ એકંદરે વિકાસની પ્રક્રિયામાં ખેતીનું સ્વીકારવામાં આવે છે પરંતુ ખેતીના વિકાસને અનુરૂપ નીતિ વિષયક નિર્ણયીકરણમાં આપણે તે સમાવી શક્યા નથી.

બદલાતા કુદરતી પ્રવાહો અને બદલાતી આર્થિક નીતિના સંદર્ભમાં ખેતીના માટે યોગ્ય માળખાંકીય માવજતની જરૂરિયાત છે. જો ખેતીમાં સરકાર દ્વારા અને ખાનગીક્ષેત્ર દ્વારા મૂડીકરણ વધારવા આવે તો ખેતીનું બજાર ખુલ્લું થવાની વધુ સંભાવના છે.

5.6 ચાવીરૂપ શબ્દો :

આર્થિક પ્રવૃત્તિ : વળતરની અપેક્ષાએ કરવામાં આવતું શારિરીક કે માનસિક કાર્ય એટલે આર્થિક પ્રવૃત્તિ

કાર્યો માલ : ઉદ્યોગને ઉત્પાદન કરવા માટે જે પદાર્થની જરૂર પડે છે તેને કાર્યો માલ કહેવાય. દા.ત. ખાંડ ઉદ્યોગ માટે શેરડી કાર્યોમાલ છે.

માનવમૂડી : લોકોમાં રહેલી કુશળતા અને કાર્યશક્તિ એટલે માનવમૂડી.

ટેકનોલોજી - નવપ્રવર્તન : જૂના સાધનો અને જૂની પધ્ધતિની જગ્યાએ આધુનિક સાધનો અને નવી પધ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો એટલે નવપ્રવર્તન.

મેન્યુફેક્ચરિંગ : કારખાનાઓમાં થતું વસ્તુઓનું ઉત્પાદન એટલે મેન્યુફેક્ચરિંગ.

અર્થકારણ - અર્થતંત્ર : દેશમાં થતી તમામ આર્થિક પ્રવૃત્તિઓનો સરવાળો (સમૂહ) એટલે અર્થકારણ.

રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદન : દેશના સંસાધનો દ્વારા એક વર્ષમાં થતા ચીજવસ્તુ તથા સેવાના કુલ ઉત્પાદનને રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદન કહેવાય. તેનું પ્રમાણ મૂલ્ય નાણાંમાં રજૂ કરવામાં આવતું હોય છે.

કાર્યી ગૃહપેદાશ : કોઈ એક દેશની સરહદ અંદર થતું ચીજવસ્તુ અને સેવાનું કુલ ઉત્પાદન એટલે કાર્યી ગૃહપેદાશ

5.7 સંદર્ભ :

1. ડૉ. દિનકરરાય રણછોડજી દેસાઈ તથા અન્યો, કૃષિ અર્થકારણ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ - ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ
2. ડૉ. ભાસ્કર હ. જોષી, ભારતનું કૃષિ ક્ષેત્ર : વિકાસ અને પડકારો, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ - ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ

3. <http://agriculturegoods.com/the-importance-of-agriculture>

5.8 સ્વાધ્યાય

(A) નીચેના પ્રશ્નો વિગતે સમજાવો.

1. કૃષિક્ષેત્રની વ્યાખ્યા વિગતે સમજાવો.
2. કૃષિક્ષેત્રના લક્ષણો જણાવો.
3. કૃષિક્ષેત્રનું અર્થતંત્રમાં મહત્ત્વ વર્ણવો.

(B) નીચેના પ્રશ્નો ટૂંકમાં સમજાવો.

1. પ્રદુષ્ટ બેરોજગારી એટલે શું?
2. ઉદ્યોગ અને ખેતી એકબીજાના પૂરક છે – સમજાવો.
3. કૃષિક્ષેત્રની ધિરાણ વ્યવસ્થા સમજાવો.
4. અર્થતંત્રમાં રોજગારીની દૃષ્ટિએ દૃષ્ટિનું મહત્ત્વ સમજાવો.

(C) નીચેના વિધાનો ખરાં છે કે ખોટાં - તપાસો.

1. ભારતીય અર્થતંત્રમાં રાષ્ટ્રીય આવકમાં કૃષિનો ફાળો સૌથી વધુ છે.
2. કૃષિક્ષેત્રે ચીજવસ્તુના ભાવોમાં સ્થિરતા જોવા મળે છે.
3. કુલ રોજગારીમાં કૃષિક્ષેત્રનો ફાળો સૌથી વધુ છે.
4. ઉદ્યોગ અને ખેતી એકબીજાના વિરોધી છે.